

Stavební vývoj tvrze v Kralicích nad Oslavou

DANA KOUŘILOVÁ, VÚ Opava

O existenci bývalé tvrze v Kralicích nad Oslavou vypovídal jen přežívající výraz „Na tvrzi“, jímž bylo označeno nevelké, zemědělskými usedlostmi zastavěné návrší a název „Hradská studna“. Archeologický výzkum, provedený v těchto místech, sílu tradice ověřil a potvrdil, že zde skutečně stávalo panské sídlo.¹

Rekonstrukce stavební podoby kralické tvrze v obou fázích — gotické i renesanční — je však ztížena nedostatečnou dokumentací výzkumu a především pak skutečností, že zdaleka nebyla prozkoumána žádoucí plocha tvrziště.

Tvrz v Kralicích nad Oslavou stojí na mírném návrší při severozápadním okraji vesnice. V. Fialová uvádí, že k jejímu zbudování došlo pravděpodobně mezi r. 1349, kdy se snad k tomuto podniku majetkově spolčilo — „sstúpilo“ — pět bratrů Kralických z Kralic² a r. 1379, kdy se kralická tvrz, značená termínem „munitio“, již připomíná v zemských deskách.³

Vladykové Kraličtí z Kralic původně obývali románský, nepochybně srubový dvorec, situovaný při severním okraji vesnice. Na jihu s ním sousedí kostel sv. Martina, jehož úzká souvislost s panským sídlem je důležitým opěrným bodem pro datování stáří dvorce. V lodi chrámu se zachovala kruchtovitá empora; všeobecně uznávaný předpoklad, že panské tribuny byly spojeny přímo — pravděpodobně dřevěnými pavlačemi — s obytnou budovou románských dvorců, je zde potvrzen tím, že vstup do věže a tím i na tribunu byl orientován ve směru, kde s kostelem sousedil panský dvůr (tj. v severní zdi věže). Emporou kralického kostela je tak doložena existence dvorce již na začátku 13. stol.⁴

Na otázku, co se nacházelo v téže době — ve 13. a v 1. pol. 14. stol. — v místech pozdější gotické tvrze, dal částečnou odpověď archeologický výzkum tvrziště. Z hlediska studovaného problému je sídlištně historický vývoj tohoto místa nesporně významný. Poněkud jednostranně zaměřený výzkum však nepřinesl žádoucí poznatky a fragmentární stav dokumentace nedovoluje stanovit definitivní závěry v případě sporných a nejasných terénních situací.

V plánu neúplně zjištěného půdorysu tvrze jsou zjevné nesrovnalosti (obr. 1); novou interpretací údajů lze však dospět k důležitým závěrům. Konkrétně upozorňuji na průběh zdi pod úrovní dnešního terénu u západního traktu tvrze, které byly dosud považovány za součást renesanční stavební fáze. Renesančním arkádám, kterými se otvíral západní obvod nádvoří, nemohly být z hlediska funkčního představeny další místnosti. Krátké spojovací příčky mezi vnitřní a vnější zdí⁵ navazují navíc na jednotlivé pilíře v různých místech jejich rozměru a jeden z pilířů zůstává vůbec neosazen. Nejpresvědčivějším důkazem o předrenesančním původu vnější zídky je poloha studny, považované za renesanční; tato studna nerespektuje průběh „renesančního“ zdiva, které je právě jí narušeno.

Diskutabilní je ovšem také časové určení studny, jak ho stanovila V. Fialová. Nálezy ze dna studny posunují dataci již do 2. poloviny 14. stol.⁶ To předzna-

menává, že vnější zídka nejenže není součástí renesanční stavební fáze kralické tvrze, ale nesouvisí ani s jejím gotickým obdobím.

Bylo by neopodstatněné nepředpokládat v místech tvrziště osídlení ještě před výstavbou zemanského sídla, doložené ostatně nálezy získanými archeologickým výzkumem. Objev ohniště s fragmenty keramiky typické pro 13. a 14. století, situovaného v blízkosti středního pilíře před západním traktem tvrze a nález u vstupní brány, kde byla odkryta malá místnost středověkého domu s roubovanou pecí,⁷ tuto hypotézu potvrzují. Za předpokladu ideálního zakreslení⁸ lze snad ohniště dát do souvislosti právě s oním problematickým zdívkem (vnější zeď a krátké spojovací příčky), které by pak bylo možno klasifikovat jako základy středověkého obytného objektu nejpozději z konce 13. století.

Je zřejmým nedostatkem metodiky výzkumu, že odkryv za dané situace nepokračoval také pod úroveň podlahy renesanční i gotické stavby. Pokud nebude proveden výzkum revizní, nebude možné definitivně řešit otázku předgotického osídlení tvrziště, stejně jako nelze považovat za konečnou ani zde nastíněnou interpretaci.

Pozoruhodný je údaj, že ohniště i pec vykazují stopy náhlého zničení, o čemž svědčí silná vrstva popela, zuhelnatělé trámce a propálená mazanice: „... obydlí zcela evidentně zaniklo požárem a později — při budování gotické tvrze — bylo zavezeno mocnou vrstvou žlutého jílu.“⁹ Nabízí se vysvětlení, že ve 2. čtvrtině 14. stol. utrpěly Kralice válečnými událostmi, jimž padly za oběť sídelní objekty v areálu tvrziště.

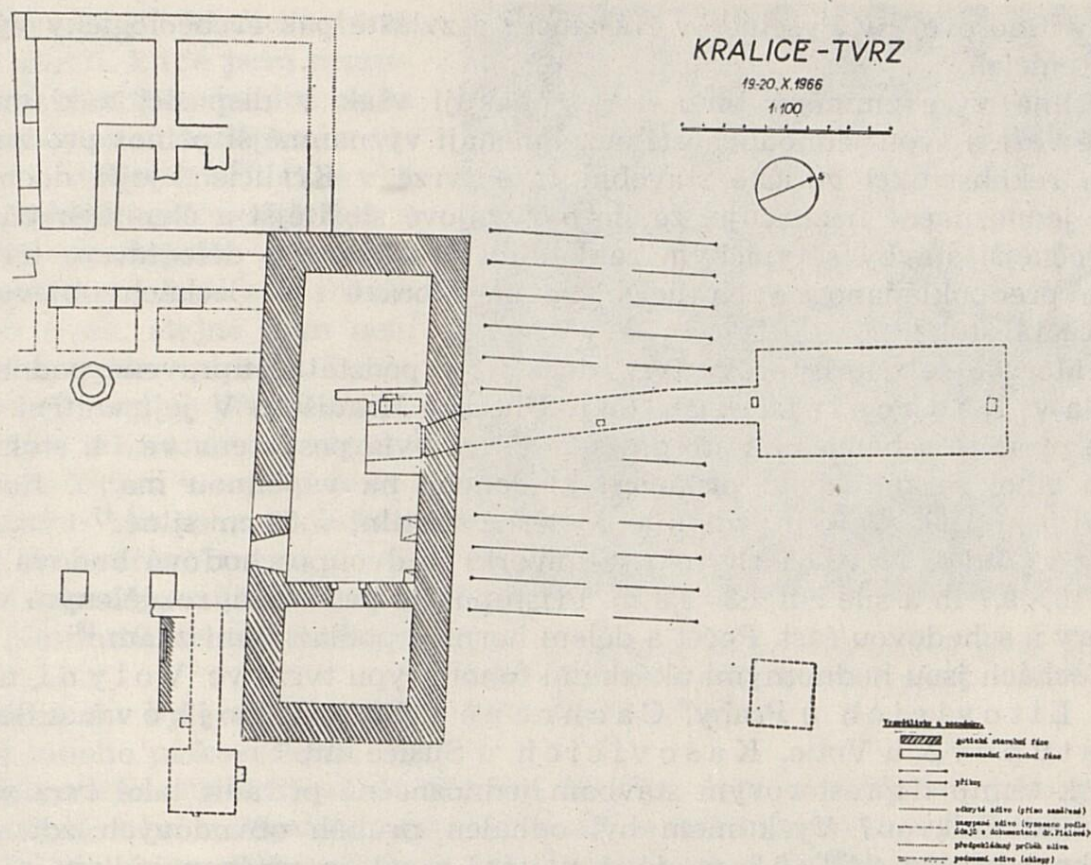
Snad právě toto ovlivnilo rozhodnutí vladkyň z Kralic postavit si pevnější a obranyschopnější sídlo, než jakým byl dřevěný dvorec, který dosud obývali. Zdá se však pravděpodobnější dát stavbu do širších souvislostí ekonomicko-spoločenského vývoje vrcholného středověku a spojit ji s obecným trendem, jenž se u drobné šlechty projevoval již v průběhu 13. století, kdy si tato začala stavět menší kompaktnější sídla — tvrze.

Na otázku, jak vypadala gotická tvrz v Kralicích nad Oslavou, nelze dát přímou a jednoznačnou odpověď. V. Fialová došla k závěru, že nebyla jednoduchou obytnou věží, nýbrž obdélným, asi dvoupatrovým stavením o rozměru 24×10 m, děleným v půdorysu na tři místnosti: „... tvrz měla od počátku uzavřené nádvoří se studnou (srov. tab. 1) a byla obklopena příkopem a valem. Štěrkopísečné dno hradního příkopu neudrželo asi po celý rok vodu ...“¹⁰

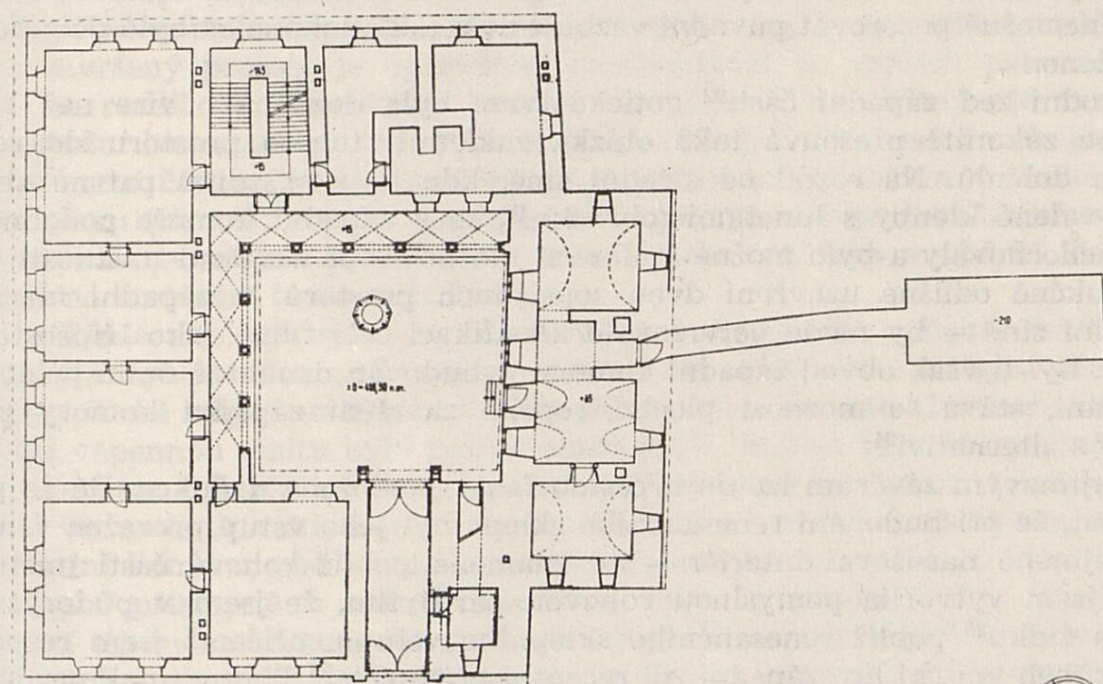
Chci-li se pokusit o přesnější rekonstrukci tvrze v této její stavební fázi, je nutno vycházet z toho, co je o tvrzích 14. stol. známo obecně a především pak přihlídnout k těm zbytkům středověkých tvrzí na jihozápadní Moravě, které vznikaly přibližně ve stejné době — tj. ve 2. pol. 14. stol. — a zachovaly se v málo pozměněné podobě dosud.

Vedle nejstarších věžovitých tvrzí, obehnaných pouhým příkopem, přibývá ve 14. stol. i tvrzí se stavbami po obvodu opevněných věžemi nebo i takových, kde se místo věží zvyšuje celá stavba ve dvoupatrový až třípatrový „palác“, někdy jednodílná, jindy o více křídlech uzavírajících zčásti nebo zcela vnitřní nádvoří. Kromě nich existují také prostší tvrze, obvykle jednopatrové stavby na obdélném půdorysu, budované z kamene, u nichž je jediným prvkem opevnění zvýšená poloha a příkop.¹¹ Palácový typ, který je předpokládán na Kralicích, se na Moravě objevuje na přelomu 13. a 14. stol.; pokud se týče stavebního materiálu, kamene se tady užívá v širší míře asi od konce 13. stol.¹²

Sídla drobných feudálů z blízkého i vzdálenějšího okolí Kralic by mohla podat svědectví o úrovni stavebního umění své doby a o zákonitostech, jimž se tato drobná fortifikační díla podřizovala. Náznorný příklad nám poskytují

Obr. 1. Archeologickým výzkumem zjištěné části tvrze. Podle Vlasty Fialové. Šrafovaná plocha = gotická fáze; ostatní = renesanční fáze; nepřerušené čáry = odkryté a změřené zdivo; čerchované čáry = zasypané zdivo vynesené dle písemných poznámek V. Fialové; tečkované čáry = předpokládaný průběh zdiva; čárkované = podzemní objekty, tj. sklepy. Polygon na nádvoří = studně. Vyznačení sklonu = příkop.

přízemí přízemí 1:100

Obr. 2. Rekonstrukce přízemí renesanční tvrze na základě archeologických a stavebně-historických poznatků. Návrh: ing. arch. Z. Špičák.

tvrze v Jinošově,¹³ v Pyšelu,¹⁴ v Náramči¹⁵ a zvláště pak archeologický výzkum ve Mstěnicích.¹⁶

Všechna výše zmíněná torza tvrzí opakují však v dispozici základní typ obytné věže a svou jednoduchostí neznamenají významnější přínos pro zhodnocení a rekonstrukci gotické stavební fáze tvrze v Kralicích, jejíž dochovaná partie jednoznačně naznačuje, že šlo o vývojově složitější a členitější půdorys.

Náročnější stavby s typickým základním prostorovým dělením ve tři části, jak je předpokládáno na Kralicích, se na Moravě i v Čechách objevuje od počátku 14. stol.

Na Moravě se tříprostorová tvrz, dnes již v podstatně upravené podobě, zachovala v Nedachlebicích (okr. Uherské Hradiště). V její vnitřní dispozici se promítá schéma užší střední síně. Tvrz byla postavena ve 14. stol. z pálených cihel se základy z pískovce, kladeného na vápennou maltu. Rozměry stavení jsou $21,95 \times 7,85$ m; zdivo je poměrně subtilní — 82 cm silné.¹⁷

Tvrz v Adolfovicích (okr. Šumperk) je dvouposchoďová budova o rozměru $16 \times 9,7$ m a síle zdí 2,3–2,9 m. Přístupná je přízemím, rozděleným ve dva prostory a schodovou část. Počet a dělení horních podlaží není znám.¹⁸

V Čechách jsou hodnotnými ukázkami tohoto typu tvrze ve Volyni u Strakonice, Litovicích u Prahy, Čachrově u Klatov, Vojkově u Sedlčan, Neustupově u Votic, Kašovicích u Sušice atd.¹⁹

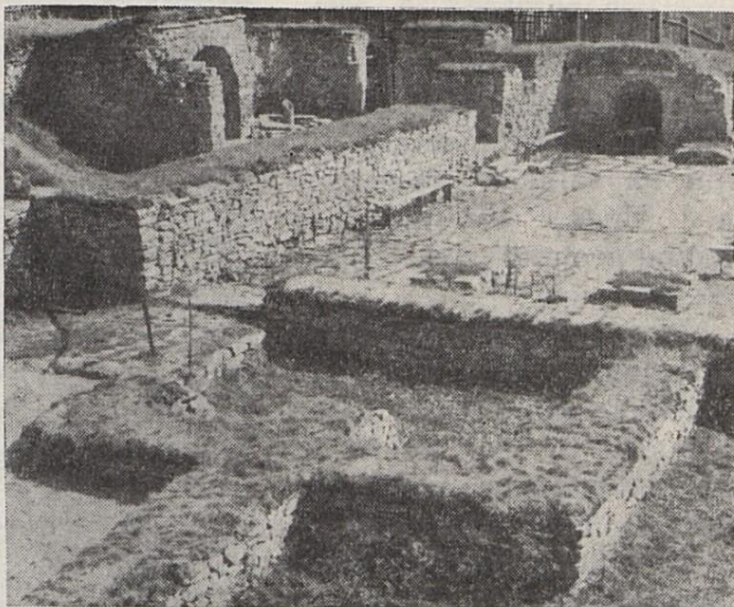
Lze k těmto tříprostorovým stavbám jednoznačně přiřadit také tvrz v Kralicích nad Oslavou? Výzkumem byl odhalen průběh obvodových zdí stavby vnějšího rozměru $24^{20} \times 9,8$ m, jejíž vnitřní areál je příčnou zídou s dosud částečně zachovaným vstupem rozdělen ve dvě prostory (obr. 3). Z východní valeně zaklenuté komory²¹ zbyly necelé 2 m zdiva a celý vybývající, 14,7 m dlouhý prostor je podstatně narušen novodobou dostavbou.

V. Fialová pouze z důvodů harmonického souzvuku celku a pro dosažení dokonalejšího vizuálního vjemu přistoupila ke zcela neopodstatněnému doplnění jednotlivých zdí, které uměle „vytáhla“ nad terén. Tímto fotogenickým přístupem k rekonstrukci památky došlo ke zkreslení celé stavební situace; dnes je téměř nemožné pozorovat původní vazbu zdiva, tak „dokonale“ bylo dobudování provedeno.

Obvodní zeď západní části²² gotické tvrze byla dozděna o více než 1 m,²³ čímž se zákonitě přesouvá také otázka zaklenutí tohoto prostoru do roviny nových dohadů. Na rozdíl od střední síně, kde jsou ve zdivu patrné zbytky patek valené klenby s lunetami (obr. 6; 4), se v západní komoře podobné relikty nedochovaly a bylo možné aplikovat plohostropé završení místnosti. Toto konstrukčně odlišné uzavření dvou sousedních prostorů — západní místnosti a střední síně — by navíc potvrzovalo klasifikaci celé tvrze jako tříprostorové stavby. Byl-li však obvod západní komory vybudován druhotně oním principem dozdivání, stává se možnost plohostropého završení západní komory pouze jednou z alternativ.²⁴

K zajímavým závěrům lze dojít cestou fakty podložené dedukce. Dá se předpokládat, že při budování renesančního sklepa byl jeho vstup proražen v místě, kde nejméně narušoval interiér — to znamená poblíž rohové části místnosti. Proto jsem vytvořila pomyslnou rohovou partii tím, že jsem v půdorysu zakreslila zídou²⁵ poblíž renesančního sklepního vstupu, přičemž jsem respektovala průběh vnitřní líce západní zdi recentní přístavby.²⁶ Tímto, jinak nezdůvodnitelným zásahem do dispozice stavby vznikl prostor střední síně o rozměru $7,5 \times 6$ m a prostor západní komory 6×6 m.²⁷ Pozoruhodné je především to, že takto uměle získanou střední síní lze teoreticky zaklenout konstrukčně bezchybnou valenou klenbou s lunetami.

Gotické jádro kralické tvrze v tom pojetí, které jsem naznačila, jeví až příliš nápadný sklon k symetrickému rozvržení v interiéru i exteriéru.²⁸ Bylo by nepředložené spatřovat v těchto do sebe zapadajících souvislostech potvrzení reálnosti nastínných úvah, stejně jako není možné to zcela vyloučit. Pouze revizní výzkum za předpokladu, že bude odstraněna recentní přístavba²⁹ před vstupem do renesančního sklepa a položeny sondy k ověření rozsahu východní komory, může s konečnou platností tento problém uzavřít.

Obr. 3. Celková situace pozůstatků tvrze po ukončení výzkumu a restauračních prací. Pohled od západu. Foto Vl. Fialová.

Výzkumem bylo získáno poměrně mnoho pískovcových architektonických článků, pouze mizivou část lze však klasifikovat jako gotické. Původní částečně zachované ostění vstupu³⁰ ze střední síně do východní komory (obr. 6:1) je dokonalým vodítkem pro funkční určení fragmentů stejné profilace včetně zlomků okenních ostění (obr. 8:1). U stavebního článku na obr. 7:3 lze bezpečně konstatovat, že je ukončující částí dveřního ostění. Velká okna byla zevně prostě profilovaná s vloženým svislým prutem (obr. 7:4). Výzkumem odhalený výklenek ve zdivu východně od hlavního vstupu (obr. 3) lze jednoznačně interpretovat jako okenní výklenek s kamennými sedátky; jeho dimenze odpovídají vnitřnímu rozměru oken.

Velmi cennými doklady jsou poměrně dobře dochovaná, klínově vyžlabená a okosená klenební žebra (obr. 4:3), dokumentující zaklenutí žebrovou klenbou. Takto završený prostor je oprávněně předpokládat ve vyšších patrech, která měla, na rozdíl od přízemních komor, charakter ryze obytný (že tvrz byla vícepodlažní lze usuzovat i z velmi solidního zdiva). Zvlášť cenným fragmentem je levá horní část sedlového portálu s okosením a výžlabkem v širokém zkosném rámu (obr. 9); s takto plasticky zdůrazněným vstupem se běžně setkáváme právě ve 14. stol. a především v jeho 2. polovině, tedy v období, do něhož je kladeno budování tvrze v Kralicích.

Na základě této mikroanalýzy lze závěrem konstatovat: gotická část kralické tvrze byla vybudována přibližně v letech 1349–1379. Stavba byla provedena z muskovitické ruly a amfibolitu³¹, zdivo z lomového kamene kladeného na velmi kvalitní vápennou maltu bylo patrně omítnuté.³² Budova byla vícepodlažní, přízemní prostor byl zřejmě rozdělen dvěma vnitřními příčkami s průchody ve střední vstupní síň, zaklenutou valenou klenbou s lunetami a postranní západní a východní komoru, obě klenuté pravděpodobně prostou valenou klenbou. Přízemí bylo přístupné z mírně svažitého nádvoří předloženým schodištěm³³ a střední síň byla obrácena do dvora obdélným oknem (okny).³⁴ Protože budova plnila funkci obytné i obranné stavby, je logické vybavit její severní fasádu, obrácenou směrem k příkopu, malými střílnovými okénky a tato předpokládat také v přízemních partiích bočních fasád. Vnitřní dispozici podlaží není možné rekonstruovat, lze však konstatovat zaklenutí některé z místností žebrovou klenbou.

Je nereálné pokoušet se stanovit rozlohu celého areálu tvrziště a řešit otázku opevnění. Výzkumem byla odhalena pouze severní část příkopu a sondami potvrzen jeho další průběh směrem na východ a západ; nedochovala se ale příslušná dokumentace a průběh příkopu v západní a východní části nelze ani na základě položených sond rekonstruovat. Profil příkopu byl zachycen a J. Unger³⁵ vlastním pozorováním upřesňuje, že jeho dno vykazovalo konkávně prohnutý tvar; geologický posudek R. Musila pak potvrdil, že příkop byl zřejmě suchý.³⁶

Je sice možné předpokládat, že celý areál — tedy i jižní strana — byl sevřen příkopem, stejně jako z tohoto prostoru nelze vyloučit existenci budov hospodářského charakteru, zvláště když studnu na nádvoří označují za gotickou. Jsou a budou to však pouhé hypotézy až do ověření situace revizním výzkumem, neboť vladykové kraličtí mohli k hospodářským účelům využívat i budov někdejšího dvorce, v jehož těsné blízkosti si tvrz zbudovali. Totéž lze konstatovat v případě situování původního vstupu — je reálné, že stavitelé renesanční tvrze-zámku tento, vzhledem k výhodné orientaci východně směrem ke kostelu sv. Martina a k bývalému dvorci, respektovali.

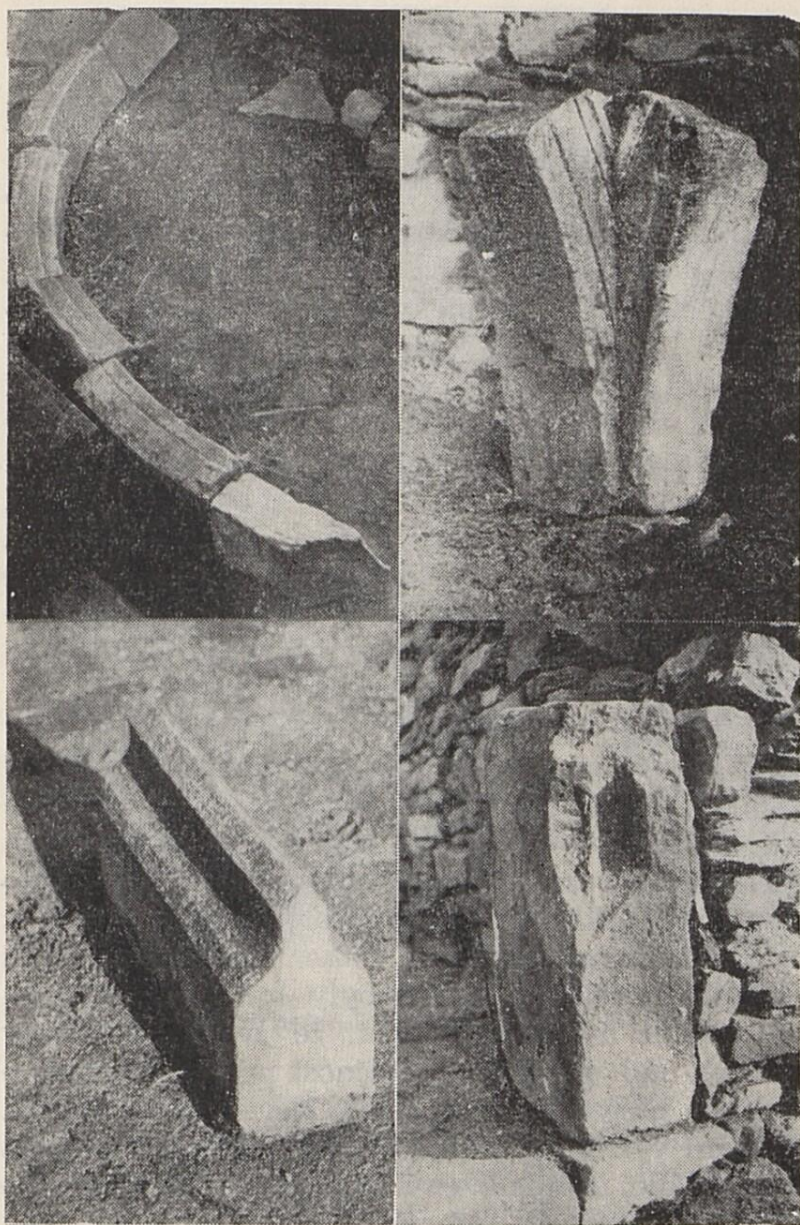
*

Renesance, sloh ve všech směrech novověký, přichází do našich zemí ještě za rozkvětu gotiky. Po celé období jejího trvání se však vyskytují gotismy různého druhu; česká renesance v podstatě jen roubovala renesanční formy na pozdně gotické jádro, přičemž ji prostupovaly domácí tvary i skladba.

Toto vývojové schéma se plně uplatňuje také ve stavební genezi kralické tvrze. Archeologický výzkum odhalil v západní části tvziště průběh zdí, které patří nepochybně již renesanční stavbě. Potvrzuje to nejen nápadný rozdíl síly tohoto zdiva — 1,1 m — ve srovnání s gotickou částí a půdorysná dispozice, ale také nálezy četných renesančních architektonických článků dobré kamenické práce.

V. Fialová klade přestavbu tvrze před r. 1546³⁷ a toto zdůvodňuje objevem kamene s vytesaným znakem sedmiperého křídla v renesanční kartuši — rodovým erbem první choti Jindřicha Kralického, Judyty z Lomnice. Správně udává, že jde o polovici aliančního znaku manželů, neboť se zachovala také část druhé poloviny, na níž však znak rodu Kralických můžeme pouze předpokládat. Sdružené erby bývaly umísťovány nad vchody hradů, zámků a tvrzí jako znamení majitelů, kteří tyto objekty zbudovali nebo přestavěli. Proto se V. Fialová domnívá, že přestavbu tvrze podnikl právě Jindřich, a to buď v období do r. 1542 — tedy před sňatkem s Judytou z Lomnice —, nebo pak rozhodně někdy do r. 1546, kdy jeho první choť zemřela.

V podstatě lze toto datování akceptovat, zvláště přihlédneme-li k několika životopisným údajům Jindřicha Kralického, jak je uvádí V. Fialová.³⁸ Zřejmě osiřelý Jindřich vyrůstal na náměšťském zámku po boku své pozdější ženy Judyty z Lomnice. Páni z Lomnice patřili k nejvýznamnějším představitelům moravské šlechty a celkem bezvýznamný vladyka si sotva mohl činit nárok na navázání příbuzenských svazků s tímto mocným rodem. Určitou nadějí v tomto směru mu skýtal jediný možná cesta — získat jméno a jmění „v cizích službách“. A této možnosti Jindřich zřejmě plně využil, čemuž nasvědčuje skutečnost, že ještě před r. 1543 získal ruku Judyty z Lomnice. Jeho jméno se objevuje na čelném místě mezi moravskými rytíři ve službách královny Marie Habsburské v Nizozemí. Bezpečně víme, že se v Nizozemí zdržoval v letech 1550–1551, není však vyloučeno, že to nebyl první pobyt na dvoře

Obr. 4. Vykopané architektonické články. 1 — oblouk arkády, 2 — rohový fragment archivoly, 3 — klenební žebro, 4 — špaleta dveřního otvoru.

Obr. 5. Fragment sloupu arkády nalezeného při výzkumu.

královny. R. 1538 obdržel Jindřich od Krále Ferdinanda I. mocný list na kšaftování, datovaný na hradě pražském v pondělí před sv. Antonínem.³⁹ Panovníkův list mohl být formou odměny Jindřichovy účasti na některých vojenských taženích a navíc dokládá, že se Jindřich v tomto roce opět zdržoval na půdě českých zemí. Předpokládejme tedy, že někdy do r. 1538 byl Jindřich „v cizích službách“, kde získal nejen značné jmění, ale kde se také seznámil s vyspělou renesanční kulturou.

V souvislosti s možnou přestavbou tvrze v té době je zajímavý údaj z r. 1540, kdy Jindřich intabuloval tvrz Otradice Janovi z Michova;⁴⁰ tento prodej byl zřejmě motivován okamžitou potřebou finančního zisku, neboť během dalších let toto zboží získal zpátky.⁴¹ Protože r. 1543 se Judyta z Lomnice připomíná již jako paní na kralické tvrzi,⁴² dá se předpokládat, že tato byla tehdy již nově vybudována a osazena u hlavního vstupu aliančním erbem manželů.

Dnešní torzovitý stav tvrze a již uvedené nedostatky v metodice výzkumu podstatně ovlivnily možnosti přesnější rekonstrukce stavby. S jistotou mohu konstatovat pouze to, že původní gotická tvrz zůstala zachována a stala se, zřejmě bez podstatných úprav, součástí nové tvrze — zámku.⁴³ Výzkumem odhalená část západního křídla renesanční stavby, odkrytá partie hlavní vstupní

brány východního traktu a dochované architektonické články jsou pak jedinámi dalšími věrohodnými podklady, z nichž lze čerpat.

Největší vypovídací hodnotu z materiálu, který je mi k dispozici, mají dva stavební články: rohový fragment archivoly (obr. 4:2) a patka rohového pilíře, neboť právě ony bezpečně dokumentují, že nádvoří tvrze-záměčku bylo uzavřeno alespoň na dvou stranách arkádami. Existenci arkádové soustavy potvrzují také další články — fragmenty archivoly (obr. 4:1), patka průběžného pilíře, patka sloupu, klasická římsko-dórská hlavice sloupu a typicky časně renesanční jedno-
duchá římsová hlavice (obr. 8:2).

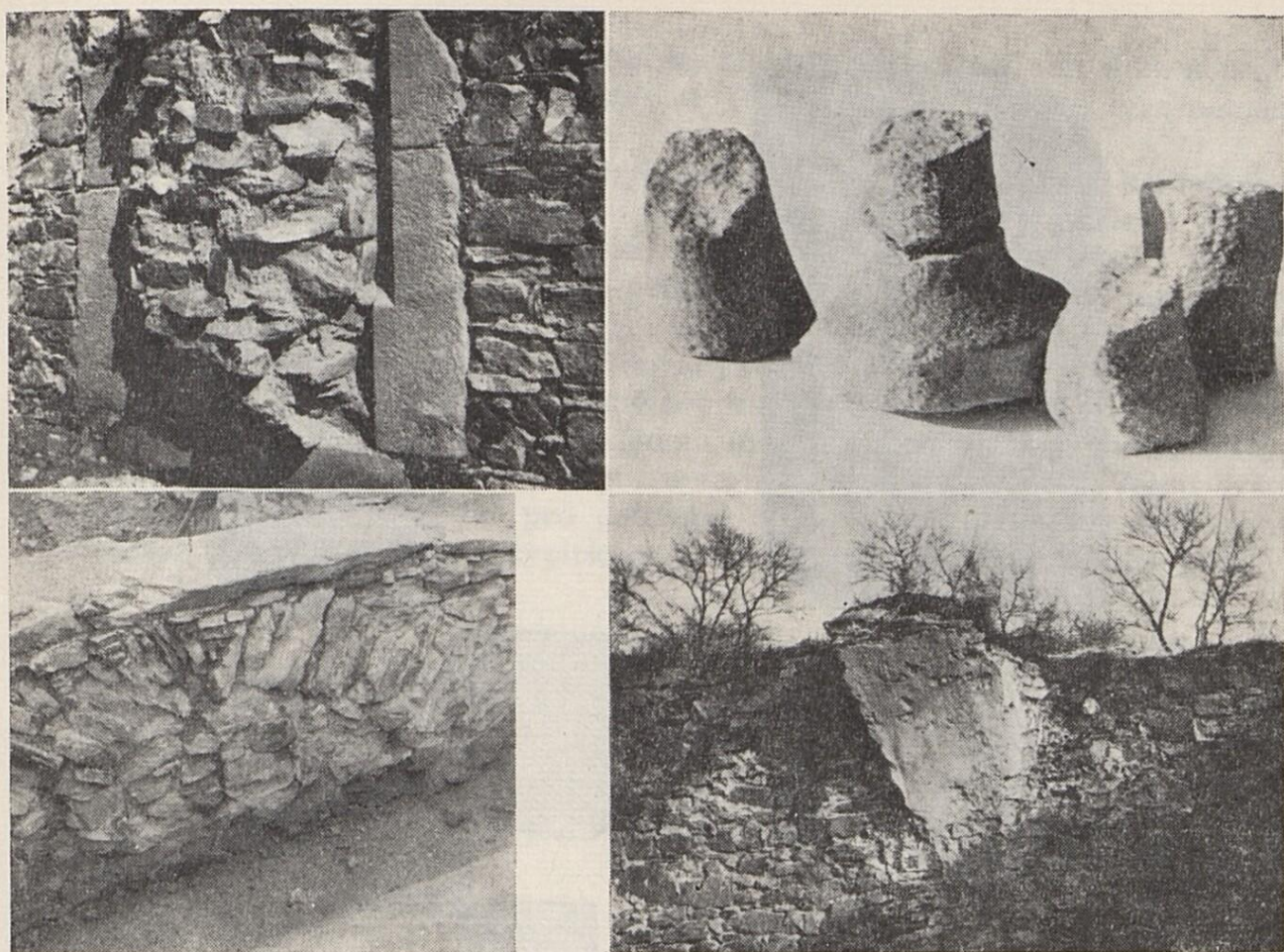
Je obecně známo, že v našich zemích obklopovaly arkády zámecká nádvoří nejvýše ze tří stran. Navíc se u nás nesetkáváme s arkádovými ochozy, které by byly vříznuty do hmoty obytných traktů; jsou všude přiloženy k nádvorním zdem a postaveny před ně po celé jejich výšce tak, že vytvářejí jakési okružní komunikace a umožňují zároveň mechanické aditivní řazení jednotlivých sálů a světnic. Principy tohoto všeobecného trendu došly uplatnění také u kralické stavby. Dokazují to výzkumem odkryté základové pilíře arkád, představené před vnitřní obvodní zeď západního křídla tvrze a zpevněné napínacími zdmi (obr. 6:3) mezi jednotlivými pilíři.⁴⁴

Další průběh arkádové soustavy jsem rekonstruovala ve shodě se zákony symetrie, kterým renesance vždy podřizovala celou dispozici staveb. Je tedy na místě předpokládat, že arkádami uzavřené nádvoří zámečku mělo přibližně čtvercový nebo mírně obdélný tvar. Protože vnitřní délka severního křídla stavby je známa,⁴⁵ přenesla jsem tento rozměr i na vnitřní délku západního traktu, kde jsem tímto získala — při respektování rozponu arkádových oblouků, daného odstupem jednotlivých základových pilířů — celkem pět arkádových polí. Dochované rohové architektonické články, které byly součástí arkatury, dokazují zcela jednoznačně již jednou zdůrazněný fakt, že arkádové ochozy probíhaly nejméně na dvou stranách nádvoří. Tato skutečnost umožnila předpokládat existenci jižního křídla tvrze přesto, že v místech, kde jsem zakreslila jeho průběh, nebyl proveden terénní výzkum;⁴⁶ délku vnitřní zdi tohoto traktu vymezovalo západní a východní křídlo. Představený arkádový ochoz jižního křídla o čtyřech arkádových polích a jednom rohovém arkádovém poli pak uzavřel dvůr renesančního zámečku s arkádovou soustavou ve tvaru písmene L obíhající nádvoří.⁴⁷

Přesto, že se u kralické tvrze setkáváme již s typicky renesančním prvkem arkádové soustavy, pravý duch renesance tuto stavbu neprostoupil. Výzkumem odhalená část západního křídla skrývá ve své půdorysné dispozici typický gotismus. Mám na mysli vidlicový průběh vnitřních příček, které zcela nelogicky narušují prostory sousedních místností. Tento útvar není možno interpretovat jinak než jako schodištní prostor.⁴⁸ Jediným zdůvodněním, proč by bylo užito takto nevhodně řešeného schodiště, je snad nedostatek znalostí stavitelů, kteří pouze napodobovali renesanci, aniž by pochopili její základní principy a právě tam, kde jim scházely zkušenosti, se obraceli zpátky ke gotice a ke středověku vůbec.⁴⁹

Provedená rekonstrukce půdorysné dispozice přízemních prostor renesančního kralické tvrze (obr. 2) je — s výjimkou dochované či přesněji řečeno zatím objevené části — pouze pravděpodobná a v mnohém značně hypotetická.⁵⁰ Konkrétnější představu navozují četné dochované fragmenty architektonických článků.

Protože renesance řadí sloupové řády podle tzv. klasické nadřazenosti — od nejjednodušších a nejhmotnějších dole k nejdekorativnějším a nejsubtilnějším směrem nahoru, a to zejména v arkádách, přičemž do přízemí někdy místo

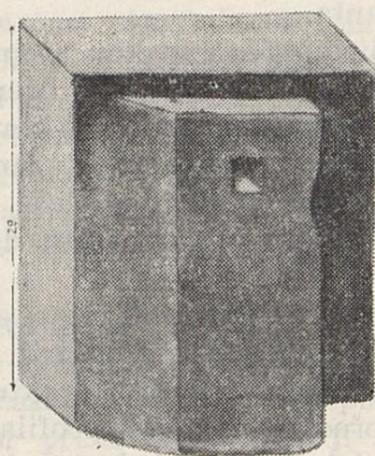
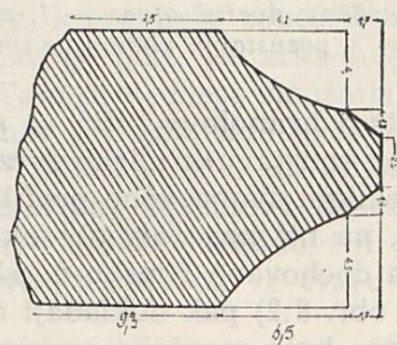
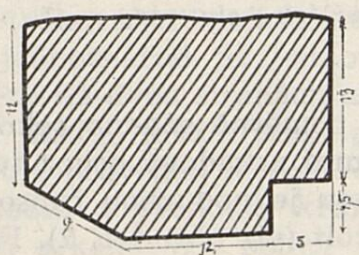
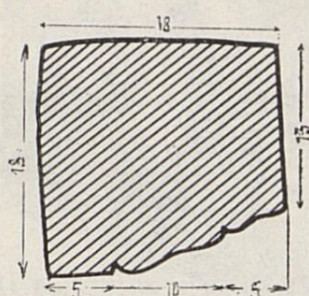
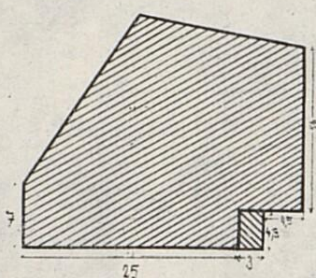
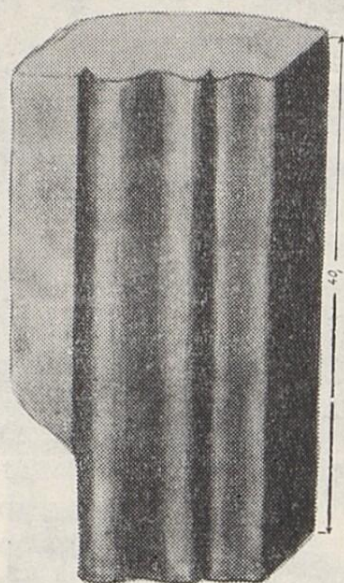
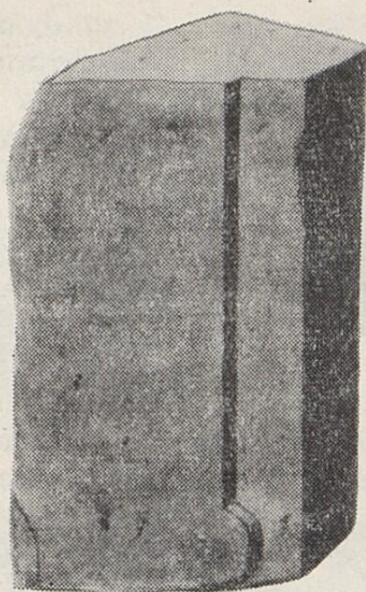

Obr. 6. Zazděný dveřní otvor — 1, zlomky kuželek balustrády — 2, podzemní „oblouk“ u studny — 3, pozůstatek klenby ve tvrzi — 4.

sloupu staví hranolový pilíř —, můžeme poměrně snadno rekonstruovat celou arkádovou soustavu kralické tvrze. Přízemní arkádový ochoz tvořily hranolové pilíře s patkou zvoncového profilu a velkou jednoduchou římsovou hlavici (viz obr. 8:2), na niž nasedaly oblouky archivolt (viz obr. 4:1, 2). Fragment sloupu (obr. 5) a dochovaná římsko-dórská bočníkovitá hlavice s obloukovým prstencem (viz obr. 8:2) pak dokládají existenci patrové arkádové soustavy. Zda také horní patro bylo završeno archivoltou nebo ukončeno jen přímým překladem, nelze stanovit. S ohledem na poměrně velmi rané zařazení stavby je pravděpodobnější druhá, ne tak technicky náročná varianta.

Renesance, vycházejíc z antických vzorů, přejímá přes římskou architekturu tzv. architrávní systém svislé podpory: sloupu a vodorovného břemene — kladí, tvořeného architrávem, vlysem a římsou. Mezi dochovanými stavebními články jsou i takové, které můžeme označit za fragmenty různých říms nebo za zbytky epistylionu. Pokusím se na základě jejich profilů o bližší funkční určení, upozorňuji však, že závěry, k nimž rozbořením a srovnáním dojdou, je nutné posuzovat pouze jako jednu z možných verzí.

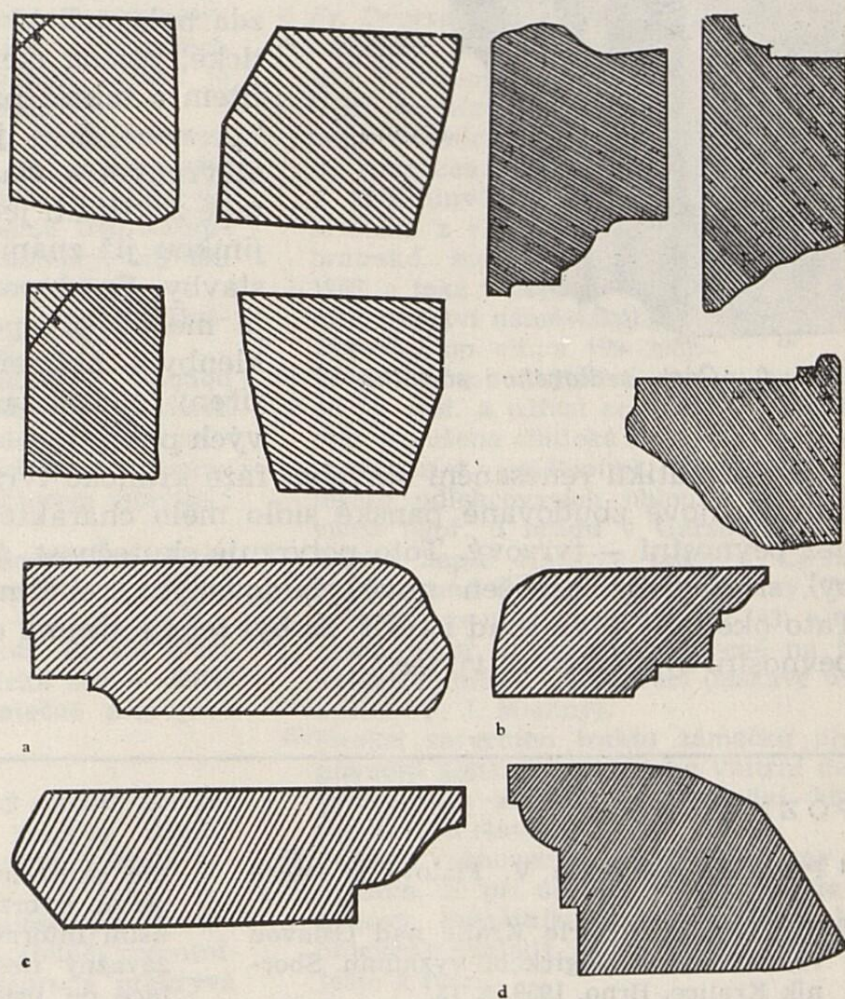
Na obr. 8:3a je vykreslen fragment článku, který svým profilem opakujícím výžlabek římsové hlavice pilíře (viz obr. 8:2) napovídá, že mohl být součástí architrávu. Kladí pak mohlo být ukončeno římsou takového profilu, který opakoval výžlabek epistylionu, ale zároveň už předznamenával profilaci další římsy (obr. 8:3b). Velmi fragmentárně zachované kuželkové balustry (obr. 6:2) dokumentují existenci balustrády. Funkci jednoduché parapetní římsy tohoto „zábradlí“ mohl plnit zlomek, zachycený na obr. 8:3c, jehož profil částečně opakuje profilaci článku na obr. 8:3b. Fragment římsy na obr. 8:3d se v profilu

Obr. 7. Architektonické články. 1 — ostění dveří, 2 — ostění dveří, 3 — ostění, 4 — ostění okna s prutem.

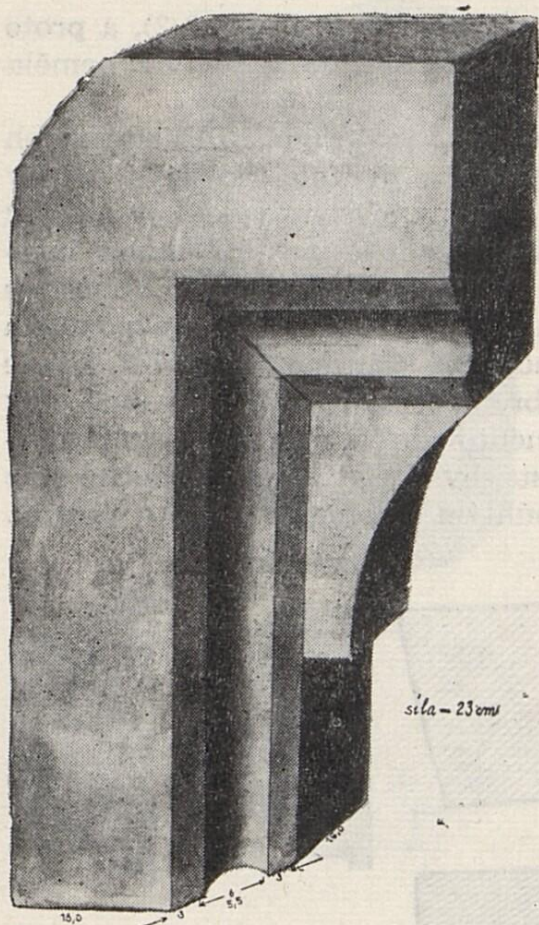
vrací k těžké prstencové výduti toskánské hlavice sloupu (viz obr. 8:2), a proto právě touto římsou završuji celou stavbu. Domnívám se totiž, že tvrz neměla více než jedno patro.⁵¹

Během archeologického výzkumu bylo nalezeno mnoho fragmentů kamenných veřejí dveří. U některých zůstaly stopy po upevnění dveřních křídel i záseky pro zabudování železných petlic (obr. 4:4); všechna ovšem vykazují natolik jednoduchou profilaci, že je možné předpokládat jejich umístění mimo interiéry. Jediný celistvě dochovaný dveřní vstup do renesančního sklepa potvrzuje tuto klasifikaci pečlivě a umně profilovaným ostěním. Tato analogie pomohla pak určit jako ostění dveří také jemně propracovaný článek na obr. 7:2. Dveře byly zřejmě převážně rámové s překladem (obr. 7:1), zachované kamenné cípy dokumentují však také výskyt vstupu se segmentovým završením. Velmi vzácným dokladem — především pro datování stavby — je částečně dochované raněrenesanční ostění okna s typickým pravoúhlým zalomením celého profilu.

Obr. 8. Profily zjištěných článků. 1 — okenní ostění (4 kusy), 2 — hlavice (3 kusy), 3 — a—d, profily říms.

Shrnu-li nyní výsledky, k nimž jsem výše provedeným rozbořem dospěla, lze konstatovat následující: gotická tvrz v Kralicích nad Oslavou byla přebudována na renesanční zámek někdy ve čtyřicátých letech 16. stol. Z dispozice původní stavby převzala obdélný gotický „palác“, který pouze v detailech přepracovala v duchu renesance a jehož přízemní prostory pravděpodobně užívala jako skladištní místnosti (viz sklepní vstup). Nově přistavěná křídla uzavírala přibližně čtvercový střední dvůr s kašnou. Hlavní vstupní portál byl umístěn přibližně ve středu východního traktu. Nádvoří obklopoval — kromě vstupního křídla a původní gotické budovy — arkádový ochoz. Na přízemní arkády, nesené pilíři

Obr. 9. Část sedlového portálku dveří.

s římsovou hlavicí navazovaly v prvním patře sloupy s toskánskými hlavicemi a celé podlaží bylo završeno zřejmě již jen vodorovným kladím. Zámeček byl jednopatrový a v řešení schodištního prostoru doznívaly reminiscence na gotiku. Na stavbě se již užívalo — s výjimkou severního gotického traktu — typicky renesančních oken s pravoúhlým zalomením ostění. Renesanční cítění našlo svůj výraz především v ušlechtilé profilovaných detailech kamenné práce, jako byly římsy nebo alianční erb Judyty z Lomnice a Jindřicha Kralického, z Kralic.

Otázku, jak byla utvářena fasáda zámku, zda byla, jak je pro renesanci charakteristické, plošná členěná jen malbou či sgrafitem a taktéž problém završení celé stavby, není dnes již možné řešit. Podobně otevřeným a vlastně neřešitelným zůstává také zaklenutí jednotlivých místností, s výjimkou již známých prostor starší gotické stavby. Snad pouze u arkádových ochozů je možné předpokládat lehké hřebínkové klenby — oblíbený a tehdy již značně rozšířený způsob zaklenutí nevelkých arkádových polí.

Problematiku renesanční stavební fáze kralické tvrze lze uzavřít konstatováním, že nově zbudované panské sídlo mělo charakter vskutku spíše zámecký než pevnostní — tvrzový. Toto potvrzuje skutečnost, že původní severní příkop byl strategicky narušen nově zbudovaným velkým renesančním sklepem.⁵² Tato okolnost dává snad i tušit, že byl tehdy zřejmě definitivně zrušen gotický pevnostní systém tvrze vůbec.

POZNÁMKY

¹ Průzkum prováděla V. Fialová v letech 1956–1971.

² V. Fialová, Historie Kralic nad Oslavou ve světle archeologického výzkumu, Sborník Kralice, Brno, 1959, s. 13.

³ ZDB, 756.

⁴ V. Richter, Filiální kostel sv. Martina v Kralicích nad Oslavou, Sborník Kralice, Brno, 1959, s. 100.

⁵ Jako vnitřní zeď označuji zeď mezi základy jednotlivých pilířů; vnější zeď je zeď narušená studnou.

⁶ Zlomky silně tuhované keramiky a střep se značkou.

⁷ Zakreslení situace a jakákoliv dokumentace, s výjimkou fotografie nálezu, chybí.

⁸ Jak vyplývá z poznámek V. Fialové, nebyly příslušné zdi půdorysně zakresleny

dle skutečného a výzkumem odkrytého stavu, nýbrž ex post a pouze na základě ústní informace vedoucí výzkumu. Tento závažný nedostatek metodiky dokumentace do jisté míry zpochybňuje všechny interpretace.

⁹ V. Fialová, Předměty z obydlí venkovského zemědělce z doby okolo roku 1300 v Kralicích nad Oslavou, VVM XVI, 1961 až 1964, s. 110.

¹⁰ V. Fialová, Kralice, Brno, 1972, s. 3.

¹¹ A. Hejna, České tvrze, Praha, 1961, s. 28.

¹² J. Unger, Moravská drobná středověká opevnění v době feudalismu, disertační práce, Brno, 1968, s. 141, 145.

¹³ V. Fialová, Historie Kralic nad Oslavou ve světle archeologického výzkumu, Sborník Kralice, Brno, 1959, s. 14.

- 14 ZDB 101; III, 39.
- 15 *Fr. Dvorský*, Vlastivěda moravská, Třebický okres, Brno, 1906, s. 294.
- 16 *Vl. Nekuda*, Středověká ves Mstěnice, VVM, XXIV, č. 1, 1972, s. 20–21.
- 17 *J. Vitek*, Slovácká dědina Nedachlebice, Brno, 1928, s. 41–45.
- 18 *J. Unger*, op. cit., s. 212.
- 19 *D. Menclová*, České hrady II, Praha, 1972, s. 103, 186–187.
- 20 Tento rozměr není přesný, byl stanoven na základě ústního sdělení pí Duškové, do jejíž zahrady tvrzová zeď zasahuje. Situace nebyla ověřena ani sondami.
- 21 Údaj, že východní komora – tzv. „mléčný sklep“ – byla zaklenuta valenou klenbou, poskytla opět pí Dušková a potvrzen byl dalšími pamětníky, kteří navíc označovali tuto místnost za čtvercovou. Tato tvrzení nelze sice plně akceptovat, ale vzhledem k torzovitému stavu tvrze i stavu našich vědomostí o jejím stavebním vývoji je není možno zcela opomenout.
- 22 Termínem západní část gotické tvrze označuji prostor západně od recentní přístavby. Pak ovšem aplikuji na půdorysnou dispozici stavby schéma tříprostorových tvrzí – západní komory, střední vstupní síně a východní komory.
- 23 Sdělení místních občanů – manželů Duškových, Procházkových ad.
- 24 Pravděpodobnější je zaklenutí valenou klenbou, neboť princip zaklenutí místností vůbec je jedním z nejspolehlivějších způsobů prevence před následky možného požáru, s kterýmžto faktorem stavitelé tvrzí museli počítat.
- 25 Opakuji u ní rozměr dochované dělicí příčky mezi východní komorou a střední síní.
- 26 Vnitřní líc zdi sleduji proto, že její jádro může tvořit původní gotická zeď – dělicí příčka, k níž bylo dodatečně připojeno recentní zdivo.
- 27 Srovnej pozn. 21 a 24.
- 28 Viz rekonstruovaný druhý okenní prostor (západně od hlavního vstupu) střední síně, zapadající svými rozměry zcela organicky do celku stavby.
- 29 Toto zdivo, které V. Fialová považovala za renesanční, je prokazatelně recentní: klenutím totiž zcela nesourodě překrývá renesanční ostění vstupu. Tím je ovšem objasněna také „záhada“ volného prostoru v tomto zdivu (*V. Fialová*, Historie Kralic nad Oslavou ve světle archeologického výzkumu, Sborník Kralice, Brno, 1959, s. 24–25), který vznikl druhotně různým dostavováním nových zdí.
- 30 Renesanční úpravy zřejmě nenarušily gotickou stavbu, a proto se zachoval také tento původní vstup včetně osazení ostění.
- 31 Oba druhy hornin pocházejí z nejbližšího kralického okolí. Velké polohy a výchozy amfibolitu jsou mezi Březníkem, Kuro-
- slepy – směrem k Mohelnu. Kamenolomy jsou na Jihlavě u mlýna Skřipiny. Ruly jsou otevřeny řadou příležitostných kamenolomů v bezprostřední blízkosti obce, např. na trati „Na horkách“ (levý břeh Jinošovského potoka).
- 32 O nálezech omítky se ve svých poznámkách zmiňuje V. Fialová.
- 33 Toto schodiště bylo odhaleno výzkumem.
- 34 Srovnej pozn. 28.
- 35 *J. Unger*, op. cit., s. 134.
- 36 Geologický posudek na sondu v Kralicích provedl R. Musil dne 11. 12. 1958.
- 37 *V. Fialová*, Historie Kralic nad Oslavou ve světle archeologického výzkumu, Sborník Kralice, Brno, 1959, s. 19–20.
- 38 Tamže, s. 18–26.
- 39 ZDB III, 129, f. 47 v.
- 40 ZDB II, 48.
- 41 *Fr. Dvorský*, op. cit., s. 222.
- 42 Netištěné půhony brněnské 18, s. 191–198 (dle V. Fialové).
- 43 Užití termínu zámček je opodstatněné architektonickou dispozicí stavby a navíc je potvrzeno uvedením téhož termínu v předmluvě k druhému vydání Bible kralické z r. 1596, v předmluvě k Bibli bratrské, která byla vydána v Halle r. 1766, a také v zápiscích bývalého důchodního panství náměšťského, J. Strniště (*Fr. Dvorský*, op. cit., s. 199–206).
- 44 Tento způsob zajištění stavby je znám od 12. stol. a užíval se obvykle tam, kde byla narušena statická nosnost půdy (např. předchozím osídlením). S analogiemi těchto odlehčovacích oblouků se setkáváme např. u hradu v Garsdorfu, u císařské kaple Karlovy falce v Cáchách (Kirche und Burg, katalog výstavy, Düsseldorf, bez uvedení ltp., s. 34, 142) a nejnověji např. u stavby, objevené na Mořickém náměstí v Olomouci (laskavé ústní sdělení P. J. Michny).
- 45 Funkci severního traktu zámčku plnila původní gotická tvrz a jeho vnitřní délku vymezovalo západní a východní křídlo renesanční stavby.
- 46 Pouze z rozhovorů s místními občany vyplynulo, že při úpravě terénu pro stavbu budovy Památníku Bible kralické byly objeveny základy zdiva, patřícího zřejmě ještě k tvrzi.
- 47 Před severním traktem tvrze nebyly objeveny základové pilíře arkád a ani nebylo možné je předpokládat, protože by narušovaly zřejmě respektovaný gotický charakter původní stavby. Východnímu vstupnímu křídlu s hlavní branou by funkčně ani z hlediska estetického nebylo vhodné představit arkádové ochozy.
- 48 Tuto klasifikaci by potvrzovala i skutečnost, že schodiště leží v ose hlavního vstupu.
- 49 Na obr. 2 bohužel není schodištní prostor zakreslen v souladu s touto interpretací.

⁵⁰ Viz jižní trakt záměčku a ničím nezdůvodnitelné dělení interiéru.

⁵¹ Stavba se výškově přizpůsobila zřejmě jednopatrovému gotickému paláci a navíc nebyly finanční možnosti Jindřicha Kralického jistě natolik neomezené, aby mohl podniknout dosti náročnou přestavbu o třech nadzemních podlažích.

⁵² Jako velký renesanční sklep označuji podzemní prostoru za severní zdí tvrze

a termínem malý renesanční sklep pak sklípek za východní zdí tvrze.

Poznámka

Většina dokumentace je převzata z archivu oddělení historické archeologie Moravského musea v Brně. Za jeho laskavé zapůjčení a souhlas ke zveřejnění jsem zavázána dr. Vl. Nekudovi, CSc., vedoucímu oddělení.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Bauentwicklung der Feste in Kralice nad Oslavou

Die Feste in Kralice nad Oslavou (Bez. Třebíč) steht auf einer mäßigen Anhöhe am Nordwestrand des Dorfes. Die Rekonstruktion ihrer gotischen und Renaissance-Bauphase ist infolge der unzureichenden Methodik und Dokumentation der archäologischen Untersuchung (die V. Fialová in den Jahren 1956–1971 vorgenommen hat), infolge der falschen Interpretation mancher Tatsachen und auch dadurch erschwert, daß man bisher das Areal dieser Feste noch nicht ganz untersucht hat. Der photogenetische Zutritt zur Rekonstruktion dieses Denkmals (durchaus unbegründete hypothetische Ergänzung des Mauerwerks im Verlauf der Grabungen) hat dann die Bausituation endgültig verzeichnet.

Einzig und allein auf dem Weg durch Tatsachen belegter Deduktionen und im Zuge der Analyse erhaltener architektonischer Sandsteinbauteile, die als gotisch klassifiziert werden können (Fragmente des Fenster- und Türgewändes, kielförmig abgeschrägte und gerillte Fenster, Wölbungsrippen, Sattelportal), ist es möglich, eine wahrscheinliche Vorstellung der gotischen Bauphase dieser Feste zu gewinnen.

Die Kralicer Feste wurde zwischen dem Jahr 1349, als sich zu diesem Zweck offenbar fünf Kralicer Brüder zusammentaten, und dem Jahr 1379 erbaut, als diese Feste unter der Bezeichnung „munitio“ in den Landestafeln erwähnt wird. Gebaut wurde sie aus muskovitischem Gneis und Hornblenden; das aus Bruchstein bestehende, mit Kalkmörtel ausgezeichnete Qualität gebundene Mauerwerk war offenbar verputzt. Das Gebäude besaß mehrere Stockwerke, sein Erdgeschoß war durch zwei innere Querwände mit Durchgängen in einen mittleren Eintrittssaal unter Tonnengewölbe mit Lunetten, eine westliche und eine östliche Seitenkammer geteilt, die wahrscheinlich ebenfalls ein einfaches Tonnengewölbe besaßen. Das Erdgeschoß betrat man vom mäßig abschüssigen Burghof über eine Außenstiege und der Mittelsaal kehrte dem Hof ein oder mehrere rechteckige Fenster zu. Weil die Feste die Aufgabe eines Wohn- und Wehrbaus zu erfüllen hatte, kann man annehmen, daß ihre gegen den Graben gekehrte Nordfassade (die Untersuchung legte nur den Nordteil des Grabens frei und Sonden bestätigten seinen Verlauf gegen Osten und Westen) mit kleinen schießschartenartigen Fensteröffnungen ausgestattet war, die wohl auch in die Erdgeschoßpartien der Seitenfassaden eingebaut wurden. Die Innendisposition der Stockwerke läßt sich nicht rekonstruieren, doch kann man in manchen dieser Räume ein Rippenkreuzgewölbe voraussetzen.

Die Rekonstruktion der Renaissancegestalt der Feste von Kralice ist nur deshalb einfacher, weil man mit Sicherheit behaupten darf, daß die ursprüngliche gotische Feste in großen Zügen erhalten blieb. Als einzige weitere glaubwürdige Belege legte die Untersuchung einen Teil des Renaissance-Westflügels, die Partie mit dem Haupteingangstor des Osttraktes und erhaltene architektonische Bauglieder frei. Den größten Aussagewert besitzen zwei Bauglieder — das Eckfragment einer Bogenleiste und der Sockel eines Eckpfeilers, die zusammen mit weiteren Bruchstücken einer Archivolte, einem Durchgangspfeilersockel, Säulensockel und einem klassischen, römisch-dorischen Kapitell die Existenz eines Arkadensystems dokumentieren, das den Burghof zumindest an zwei Seiten abschloß. Sehr wertvoll ist ein teilweise erhalten gebliebenes rechtwinkliges Fensterfutter (mit rechtwinkligem Profil) aus der Frührenaissance. Zahlreiche Überreste steinerner Türpfosten, einer Kegelbrüstung, fein und verschiedenartig profilierter Gewände und Gesimse runden das Baubild ab.

Im Blick auf die Baunormen der Renaissance — Symmetrie und sogenannte klassische Hierarchie der Säulenordnungen — gelangte die Verfasserin in der Frage nach dem Umbau der Feste zu einem Renaissancesitz zu folgenden Ansichten: Der Umbau geschah in den vierziger Jahren des 16. Jahrhunderts (bereits 1543 gedenkt man hier Judiths von Lomnice, der Gattin Jindřichs von Kralice, deren Familienwappen die fragmentarisch erhaltene

Hälfte des Alliancesymbols trägt, das gewiß anlässlich des Umbaus der Feste angebracht wurde). Aus der ursprünglichen Baudisposition übernahm man den nur in Einzelheiten im Geiste des neuen Baustils umgebauten gotischen Palast, dessen Erdgeschoßräume eine neue Funktion als Lagerräume erhielten. Die angebauten Flügel umschlossen einen annähernd viereckigen Burghof mit Brunnen. Der Haupteingang lag etwa in der Mitte des Ostraktes. Den Burghof umgab außer dem Eintrittsflügel und dem ursprünglichen gotischen Objekt ein Arkadenumgang. An die von Pfeilern mit Gesimsekapiteln getragenen Erdgeschoßarkaden schloßen sich im ersten Stockwerk Säulen mit toskanischen Kapitellen an und das ganze Stockwerk wurde offenbar nur mehr mit einem waagerechten Säulengebälk abgeschlossen. Das kleine Schloß war einstöckig und in der Lösung des Stiegenraumes klangen Reminiszenzen an die Gotik mit. Abgesehen vom gotischen Nordtrakt wurden überall typische Renaissancefenster mit rechteckigem Gewände angebracht. Die Frage nach der Architektur der Fassade und den Decken der einzelnen Räumlichkeiten (mit Ausnahme der Erdgeschoßräume des ursprünglichen gotischen Baus) läßt sich heute nicht mehr beantworten.

Die durchgeführte Rekonstruktion der Grundrißdisposition der Erdgeschoßräume der Feste von Kralice ist in mancher Hinsicht stark hypothetisch, wenn man von den erhaltenen oder genauer gesagt: von den bisher entdeckten Bauteilen absieht. Nur eine Revision kann die Fragen klären, auf die wir vorerst bloß alternative Antworten finden.

Abbildungen:

- Abb. 1. Im Zuge der archäologischen Untersuchung festgestellte Teile der Feste. Nach Vlasta Fialová. Schraffierte Fläche = gotische Bauphase, sonstige Fläche = Renaissance-Bauphase, unterbrochene Linien = freigelegtes und vermessenenes Mauerwerk, strichpunktierte Linien = verschüttetes Mauerwerk, ausgetragen nach schriftlichen Notizen V. Fialovás, punktierte Linien = vorausgesetzter Mauerverlauf, gestrichelt = unterirdische Objekte, d. s. Keller. Polygon auf dem Hof = Brunnen. Andeutung eines Gefälles = Graben.
- Abb. 2. Rekonstruktion des Erdgeschoßes der Renaissance-Feste nach archäologischen und bau-historischen Einblicken. Entwurf: Ing. arch. Z. Špičák.
- Abb. 3. Gesamtsituation der Reste der Feste nach Beendigung der Grabungen und Restaurierungsarbeiten. Blick vom Westen. Lichtbild V. Fialové.
- Abb. 4. Ausgegrabene architektonische Bauglieder. 1 — Arkadenbogen, 2 — Sockel zweier Arkadenbögen, 3 — Wölbungsrippe, 4 — Spalette der Türöffnung.
- Abb. 5. Säulenfragment der Arkade, das bei der Forschung entdeckt wurde.
- Abb. 6. Vermauerte Türöffnung — 1, Bruchstücke der Balustradenkegel — 2, unterirdischer „Bogen“ am Brunnen — 3, Reste des Gewölbes in der Feste — 4.
- Abb. 7. Architektonische Bauglieder. 1 — Türgewände, 2 — Türgewände, 3 — Wandfutter, 4 — Fensterfutter mit Stab.
- Abb. 8. Profile von Bauteilen. 1 — Fenstergewände, 2 — Gesimsekapitell, 3 — a—d, Gesimseprofile.
- Abb. 9. Bruchstück eines Fenstergewändes.